

Олейнікова Л.Г.,

кандидат економічних наук,
докторант Науково-дослідного фінансового
інституту Академії фінансового управління
Міністерства фінансів України

ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ЯК МОТИВ ДЕТІНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

Визначено взаємозв'язок інвестиційно-інноваційної активності підприємств та детінізації економіки в Україні. Досліджено фактори, що впливають на мотиви підприємств працювати в легальному секторі економіки. Визначено основні чинники, які мають забезпечити детінізацію економіки в Україні.

Interconnection of investment-innovative activity of enterprises and the process of deshadowing of economy in Ukraine are determined. Factors that influence reasons of enterprises to work in the legal sector of economy are studied. Basic factors that must provide deshadowing of enterprises in the legal sector of economy of Ukraine are investigated.

Ключові слова: конкурентоспроможність, конкурентні переваги, інновації, інвестиції, інвестиційно-інноваційна діяльність, тіньова економіка, детінізація.

Трансформаційні процеси у світовій економіці та завдання з реформування власної економіки, що постали перед Україною, вимагають нових підходів і про-активних методів управління. У зв'язку з цим дуже важливо виявити вплив тіньового сектору економіки на інвестиційно-інноваційний розвиток та виділити основні причини тінізації вітчизняної економіки. Саме це є метою даного дослідження, а також визначення чинників, що сприяють детінізації економіки в Україні.

Значний внесок у дослідження проблем конкурентоспроможності й оподаткування зробили зарубіжні вчені А. Аткінсон, П. Кругман, Е. Оріоль, М. Портер, Д. Стігліц, Ф. фон Хаек, С. Хант та інші. Ці ж проблеми розробляються відомими українськими й російськими науковцями, такими як С. Бабенко, Я. Базилюк, О. Білорус, В. Геєць, С. Давиденко, Т. Єфименко, А. Соколовська, Р. Фатхутдінов, А. Хоюнов.

Світова економіка останніх десятиліть помітно трансформувалась. Ефективність економічної системи та її конкурентоспроможність зазвичай визначаються темпами зростання ВВП. Утім, останнім часом у економічно розвинутих країнах конкурентними перевагами вважаються не так матеріальні ресурси, як нові знання й технології, які, згідно з теорією конкуренції, теж є ресурсами. Так, С. Хант трактує конкуренцію як “еволюційний процес, постійну боротьбу між фірмами за порівняльні переваги щодо ресурсів, які ведуть до зайняття переважного місця на ринку в деяких ринкових сегментах, а отже до вищого фінансового результату”¹.

Ф. фон Хаек зазначає, що “конкуренція — це динамічний процес виявлення нового знання, який супроводжується боротьбою за переваги, а фірми у процесі

---

¹ Hunt S.D. A general theory of competition. — L., 2000. — P. 135.

конкуренції вчаться найкращим чином використовувати наявні рідкісні ресурси. При цьому конкурентоспроможність слід постійно поновлювати через активний інноваційний процес”².

У новій економіці, що базується на знаннях та інноваціях, технологічний прогрес є основним фактором внутрішнього розвитку націй та окремих країн шляхом підвищення ефективності використання знань, людських і природних ресурсів. Створення й підтримання конкурентних переваг країни на основі інноваційної діяльності можливе лише в разі стабільності умов ведення бізнесу та наявності фінансових ресурсів, що можуть бути спрямовані на інноваційний розвиток. На макроекономічному рівні джерелом загальнонаціональних інвестицій і задоволення споживчих потреб громадян є накопичені заощадження як окремих інститутів, так і держави в цілому (чисті заощадження).

Слід зазначити, що в Україні сформувалася двосекторна модель економіки, коли один сектор (менш технологічний і капіталомісткий) працює в тіні, а другий (більш розвинений і капіталомісткий) — у легальному просторі. Податкове навантаження на легальний сектор економіки є значно вищим, ніж на тіньовий. Розширення податкової бази за рахунок тіньового сектору потребує від державних органів влади значних зусиль у плані контролю й адміністрування. Існує думка, що контроль над сплатою податків великими платниками значно простіший. Деякі західні вчені³ дійшли висновку, що уряду може бути вигідним створення перешкод для виходу підприємств із тіньового сектору для зниження конкуренції в легальному секторі економіки. В цій ситуації державі може бути вигіднішим оподаткування легальних підприємств-монополістів за вищими ставками, ніж розширення податкової бази за рахунок підприємств, що намагаються увійти в легальний сектор. У даній моделі в неявному вигляді висувається гіпотеза, що в секторах економіки з низьким рівнем конкуренції більше податкове навантаження.

В Україні ця теорія не може бути застосована, адже новим Податковим кодексом запроваджується поступове зниження ставок податків, а фінансовий ресурс держави має бути поповнений якраз за рахунок розширення бази оподаткування та виведення частини платників із тіньового сектору. Й одним зі стимулів переходу підприємств у легальний сектор економіки має стати необхідність технічного й технологічного переозброєння та можливість працювати в сегменті новітніх технологій.

Пропонуємо розглянути тіньовий сектор економіки не як джерело розширення бази оподаткування й наповнення бюджету, а як сегмент економіки, що має

---

² Стратегічні виклики XXI століття суспільству та економіці України: У 3-х т. Т. 3: Конкурентоспроможність української економіки / За ред. В.М. Гейця, В.П. Семиноженка, Б.Є. Кваснюка. — К.: Фенікс, 2007. — 556 с.

³ *Auriol E., Warters M.* Taxation base in developing countries // *Journal of Public Economics*. — 2005. — № 89. — P. 625—646.

власні конкурентні позиції та значний вплив на соціально-економічний розвиток держави. Наявність тіньового сектору унеможливує об'єктивний економічний аналіз на макро- й мікрорівні та прийняття ефективних управлінських і законодавчих рішень. На сьогодні тіньова економіка є одним із основних негативних факторів, що заважають розвитку України через зниження інвестиційного потенціалу. Вона вилучає ресурси із процесу економічного й суспільного відтворення, гальмує перехід до інноваційної моделі розвитку через брак інвестиційних ресурсів і неефективне відтворення людського капіталу. Основними каналами і схемами непродуктивного виведення капіталів є операції у сфері зовнішньоекономічної діяльності, інвестиційні, з цінними паперами, фіктивного страхування й перестрахування⁴.

На думку фахівців Інституту економіки і прогнозування НАН України, рівень тіньової економіки в нашій країні становить 39 % від офіційного ВВП. Водночас окремі експерти вважають, що він перевищує 50 %. Для прикладу, середня зарплата по державному сектору у 2010 р. дорівнювала 2400 грн⁵, а по приватному — 1800 грн, що є аномалією та свідчить про небажання приватного сектору офіційно декларувати фонди оплати праці.

Негативними наслідками існування в економіці значного тіньового сектору є:

- викривлення конкурентного середовища, що створює невідгідні умови для функціонування легального сектору та спонукає його до переходу в тінь;
- зниження ефективності заходів державного регулювання економіки;
- зменшення інвестиційного потенціалу економічної системи через виведення коштів із країни;
- технологічна й технічна невідповідність значного сегмента економіки стандартам і нормам виробництва й обслуговування, що діють у ринковому середовищі;
- скорочення обсягів фінансового ресурсу бюджету держави, зростання податкового навантаження на легальний сектор економіки;
- гальмування відтворення людського капіталу;
- зростання рівня корупції внаслідок наявності великого обсягу неконтрольованих фінансових потоків.

На думку незалежних експертів, найпоширенішими способами й видами тіньової діяльності в Україні є використання спрощеної системи оподаткування, ухилення від оподаткування шляхом проведення операцій, що не реєструються, торгівля наркотиками, праця нелегальних мігрантів, азартні ігри. До поширених видів тіньової діяльності належать висунення незаконних вимог до відшкодування податку на додану вартість, приховування фонду оплати праці шляхом видачі заробітної плати “в конвертах”. Більшість експертів вважає, що 25—50 % обороту

---

⁴ Гальчинский А., Левочкин С. Становление инвестиционной модели экономического роста Украины // Экономика Украины. — 2004. — № 6. — С. 10.

⁵ <http://www.pravda.com.ua/news/2010/11/17/5581289/>

приватних підприємств не відображено в документах бухгалтерського обліку (тіньовий оборот). Рівень тінізації залежить від того, яку діяльність здійснює підприємство. В більшості малих підприємств тіньовий обіг може досягати 80—90 %⁶.

Активізація тіньової економіки в Україні є наслідком реакції бізнесу на фінансово-економічну кризу, неефективну податкову політику й бюджетну підтримку реального сектору економіки.

Важкий перебіг публічних обговорень проекту Податкового кодексу та складність його ухвалення підтвердили необхідність змін у роботі податкових органів. Основні вимоги підприємців стосувалися норм щодо процедур і адміністрування.

Цілі платників податків і держави збігаються лише частково: головною метою платників (як фізичних, так і юридичних осіб) є отримання максимально можливого прибутку від своєї діяльності; а держава зацікавлена в отриманні, акумуляції й перерозподілі максимальних фінансових ресурсів для виконання своїх функцій, а також у структурній перебудові економіки країни на користь наукомістких високотехнологічних виробництв, заснованих на принципах збереження ресурсів. Виникає, на нашу думку, основна соціально-економічна суперечність: платник хоче зберегти у своєму розпорядженні максимальний розмір прибутку і при цьому отримувати від держави якісні послуги, передбачені Конституцією й законами, а держава, в особі органів управління, зацікавлена отримати якомога більше фінансових ресурсів у вигляді податків для задоволення суспільно-економічних запитів. Досягти поставлених перед державою завдань можливо лише в разі встановлення збалансованої взаємодії держави і платників, а також справедливого (адекватного наданим послугам) оподаткування. Для цього необхідно поєднати вищезгаданий рівень податкового контролю та усвідомлення платниками свого обов'язку щодо сплати податків, що передбачено ст. 67 Конституції України.

Платники податків повинні усвідомлювати соціальну цінність тих послуг і прав, які забезпечує держава. Одним із основних мотивів ухилення від оподаткування є навіть не бажання зберегти максимальний прибуток, а усвідомлення неадекватності послуг, що надає держава, та прав, котрі вона має забезпечувати, рівневі сплачуваних податків.

Більшість громадян України стверджує, що їхні основні права не дотримуються⁷. До того ж рівень податків має бути таким, щоб не позбавити платників економічної зацікавленості в результатах власної праці. І підприємці, і громадяни не відчують себе захищеними, не можуть бути впевненими у справедливості рішень судових органів, не одержують якісних соціальних послуг, на які мають право за Конституцією; сумнінні платники податків не отримують належного ставлення державних органів. Це робить відносини держави і платників несправедливими,

---

⁶ Экономика Украины 1999—2008: потерянное десятилетие: [Електр. ресурс]. — <http://www.zn.ua/2000/2020/68155/#comments>.

⁷ Гражданская ответственность в Украине: обречены иметь то, что имеем // Зеркало недели. — 2001. — № 41. — С. 4.

а тому платники податків вважають, що мають моральне право виконувати свої обов'язки перед державою теж неякісно або не виконувати взагалі. І така думка дуже поширена серед платників: якщо держава дозволяє собі не виконувати положення Конституції, чому я маю їх виконувати? Це нівелює наступний мотив, що спонукав би платника сплачувати податки та налагоджувати партнерські відносини з податковими органами, — неухильне дотримання вимог закону і своїх зобов'язань перед платниками з боку держави.

Така соціальна суперечність призводить до економічних наслідків у вигляді зниження інвестиційної активності внутрішніх інвесторів. Крім того, таке ставлення платників податків до країни отримання прибутку та нестабільні соціально-економічні й законодавчі умови роботи спонукають платників виводити вільні капітали за межі України. Тому одним із методів зменшення обсягів тіньової економіки є підвищення ефективності виконання органами державної влади своїх функцій. Прискорення процедур державного управління, їх відкритість і прозорість сприяють зменшенню адміністративного навантаження на суб'єктів господарювання, усуненню необґрунтованих претензій до них та активізації роботи із суб'єктами, що працюють у тіньовому секторі.

Розвиток інноваційної діяльності залежить від доступу до фінансових ресурсів. У Європі інвесторами інноваційних проектів виступають переважно банківські групи, інституційні інвестори (об'єднання страховиків, пенсійні фонди), які намагаються диверсифікувати свої традиційні інвестиції в акції й облігації, фонди інвестиційного капіталу та регіонального розвитку. В Україні фінансовий ринок лише починає формуватися та, на жаль, не є потужним джерелом інвестицій. Ситуація з доступом до фінансових ресурсів стала незадовільною й через недовіру до банківської системи.

Зменшення прибутків у період кризи та припинення кредитування призвело до різкого зменшення інвестицій. Валове нагромадження основного капіталу зменшилося на 46,2 % порівняно із 2008 р. Приріст ПІІ в Україну у 2009-му знизився на 27,4 % порівняно з 2008 р. та за підсумками року становив 4,4 млрд дол. США, що свідчить про втрату довіри іноземних інвесторів до України й відсутність прогресу щодо поліпшення інвестиційного клімату. Загальний обсяг ПІІ в українську економіку на 01.01.2010 дорівнював 40 млрд дол. У розрахунку на одну особу обсяг ПІІ становив 872,6 дол.

Однією із причин падіння виробництва в реальному секторі економіки було скорочення пропозиції грошей та недоступність кредитних ресурсів для підприємств. За 2009 р. монетарна база зросла лише на 4,4 %, а грошова маса взагалі зменшилася на 5,5 %. При цьому сума готівки в обігу збільшилася на 1,5 %, що свідчить про зростання недовіри до банківської системи й тіньового сектору економіки. Депозити в банківській системі скоротилися на 8,4 %, у т. ч. юридичних осіб — на 18,2 %, фізичних — на 1,9 %. Кредити в економіку скоротилися за 2009 р. на 1,5 %, тоді як їх середній приріст за попередніх три роки становив 72,0 %.

Така ситуація не сприяє виходу підприємств із тіні та розширенню бази оподаткування.

На окрему увагу заслуговує діяльність органів державної податкової служби, спрямована на запобігання ухиленню від сплати податків, контроль та покарання несумлінних платників податків. Із одного боку, рівність у оподаткуванні забезпечує стабільне конкурентне середовище, а з другого — платники повинні бути впевнені, що ухилення від виконання податкових зобов'язань неодмінно матиме негативні наслідки (фінансові, адміністративні, кримінальні), які значно перевищать зиск від ухилення.

В Україні основною функцією держави в системі адміністрування залишається податковий контроль, причому для його реалізації обрано найжорсткіший метод — суцільної перевірки. Цей метод є вельми затратним, до того ж він має низьку економічну ефективність. Разом із тим надання допомоги платникам податків у здійсненні податкового менеджменту не приділяється достатньої уваги. Нерідко така робота виконується формально та підпорядкована загальній фінансовій ідеології, тоді як у розвинутих країнах (наприклад, у Франції, Швеції, США та ін.) надання допомоги платникам податків у здійсненні ними податкового менеджменту є пріоритетним у діяльності органів державної влади.

Таким чином, діяльність органів державної влади повинна спрямовуватися передусім на вдосконалення роботи із платниками та сприяння добровільному виконанню платниками вимог податкового законодавства, що є одним із пріоритетних напрямів діяльності податкових органів, а також на забезпечення якісного податкового контролю.

Добровільне дотримання податкового законодавства передбачає, що платники податків самостійно, на основі внутрішніх мотивів та інтересів, які враховують необхідність поступального розвитку держави, виконують вимоги податкового законодавства. Зокрема, правильно та вчасно здійснюють облік і декларування податкових зобов'язань, проводять їх сплату, не допускають виникнення податкового боргу та співпрацюють із державними органами з питань оподаткування. В межах виконання своїх функцій платники ведуть облік процесів і результатів власної фінансово-господарської діяльності, розраховують їх податкові наслідки, вносять відповідну інформацію до податкової звітності та сплачують розраховані податкові зобов'язання.

Водночас на першому місці у проведенні державного податкового адміністрування стоїть сприяння добровільній сплаті податків. Таким шляхом пішла більшість розвинутих країн світу, зокрема Данія, Франція, США, Ірландія, Нова Зеландія, Німеччина, Великобританія. Налагодження партнерських відносин із платниками податків та ведення рівноправного діалогу між сторонами має на меті:

— отримання об'єктивної оцінки роботи органів податкової служби від платників податків;

- виявлення, обговорення і взаємоприйнятне вирішення проблемних питань у оподаткуванні;

- спільний пошук шляхів удосконалення податкової системи і практики адміністрування платежів;

- надання інформаційної підтримки платникам податків.

Завдання наповнення бюджету повинне виконуватися не шляхом збільшення податкового навантаження на сумлінних платників податків, а через мобілізацію резервів, що існують у економіці, в т. ч. у тіньовому секторі. А сприяння добровільній сплаті податків має бути підкріплене розумінням невідворотності сплати податків та покарання в разі ухилення від оподаткування.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити таке. Реалізація в Україні структурної перебудови економіки на основі інноваційних і технологічних рішень, а також виведення з тіньового сектору значної частини підприємств є надзвичайно складною й амбітною метою. Втім, досягнення цієї мети дасть змогу Україні не лише вийти із кризи, а й вийти на якісно новий рівень соціально-економічного розвитку та зайняти своє місце у світовій конкурентній боротьбі.

Перехід до інвестиційно-інноваційної моделі розвитку сам по собі є потужним чинником детінізації економіки, що не потребує застосування примусових заходів із боку держави. Не може підприємство, яке застосовує новітні технології, працювати в тіньовому секторі. Умови роботи підприємств у тіньовому секторі економіки не дають можливості вести повноцінну інноваційну діяльність та застосовувати новітні технології через неможливість доступу до фінансових ресурсів банківського й інвестиційного секторів та необхідність приховувати обсяги реалізації продукції чи послуг.

На нашу думку, основними інструментами економічного зростання є:

- стабілізація й розвиток фінансового сектору економіки з метою забезпечення доступності фінансових ресурсів для залучення інвестицій;

- створення стабільних економічних і законодавчих умов роботи підприємств;

- удосконалення системи адміністрування податків та сприяння добровільній сплаті податків і зборів;

- належне виконання органами державної влади функцій, покладених на них законами й Конституцією України.

Розуміння соціально-економічної цінності держави — найкращий мотив для підприємств вести активну інвестиційно-інноваційну діяльність, розвивати свої можливості та працювати в легальному секторі економіки.